

Šlosar, Dušan; Štědroň, Miloš

Česká hudební terminologie v díle J.A. Komenského

Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity. H, Řada hudebněvědná. 1992-1993, vol. 41-42, iss. H27-28, pp. [17]-43

ISBN 80-210-0819-9

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/111988>

Access Date: 30. 11. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

DUŠAN ŠLOSAR - MILOŠ ŠTĚDRŮŇ

ČESKÁ HUDEBNÍ TERMINOLOGIE V DÍLE J. A. KOMENSKÉHO

Díky úplnému slovníku z česky psaného díla Jana Amose Komenského¹ máme téměř dokonalou představu o rozsahu slovní zásoby Komenského. Sledujeme-li tedy prvky hudební terminologie, nejsme odkázáni pouze na ty partie jeho děl, v nichž se oblasti hudby dotýká nebo se k ní aspoň blíží, ale můžeme získat obraz komplexnější: do jaké míry je jeho slovní zásoba prostoupena těmito prvky, popř. k čemu jich užíval.

R. Blatná ve své rukopisné práci o české hudební terminologii² shledává tři konstituující složky hudební terminologie: výrazy onomatopoeického původu, přejímky z cizích jazyků, popř. internacionalismy, a výrazy založené na údajích kvantitativních. V prvních dvou případech s ní lze plně souhlasit; třetí však vyděluje složku sice početně zastoupenou, ale na druhé straně málo specifickou; termíny jako *osmína*, *osminový*, *zvětšená (zmenšená) kvinta* apod. jsou většinou pouze terminologizované kvantitativní údaje tvořené původně k nespécifickému užití, z hlediska jazykové formy termínů tudíž méně zajímavé.

Místo toho je podle našeho soudu potřebné věnovat pozornost poněkud méně rozsáhlé, zato však důležité složce hudebního názvosloví, a to výrazům domácího původu v pravém slova smyslu terminologizovaným, tj. slovům odlišné výchozí sémantiky, která nabyla specifického významu v kontextech týkajících se hudebního umění a v těchto významech se pak stala termíny³. Máme na mysli slova jako *dílo*, *skládat*, *umění*, *zpívat* atd. Procesem terminologizace míníme ve shodě s B. Poštolkovou významové zúžení, specifikaci, která pak v důsledku umožňuje jednoznačné přiřazení výrazu a pojmu.

Slova přejatá z cizích jazyků, popř. internacionalismy, představují přirozeně nejpočetnější složku hudebních termínů Komenského. Je to

---

¹ R ö s e l, H.: *Wörterbuch zu den tschechischen Schriften von J. A. Comenius*, Aschendorff Münster, 1983.

² B l a t n á, R.: *Hudební umění z hlediska lingvistického*, rkp. kandidátská práce, Praha 1991.

³ P o š t o l k o v á, B. - R o u d n ý, M. - T e j n o r, A.: *O české terminologii*, Praha 1983.

pochopitelné: hudební umění, svou povahou internacionální, se rozšířilo přes hranice etnik mnohem snáze než např. umění slovesné a také rychleji než umělecké obory vázané na nákladnou a náročnou realizaci, jako třeba sochařství nebo architektura⁴. Proto obsahuje některé cizí prvky už terminologie praslovanská, rozmnožují se v době staročeské a výrazně jich pak přibývá v epoše humanismu. Komenský, ač časovým zařazením patřící už do údobí následujícího, barokního, představuje z jazykového hlediska vrchol češtiny humanistické⁵. Podíl internacionalismů, povětšinou řecko-latinského původu, u něho pak obecně výrazně vzrůstá, nezanedbatelnou složku ovšem představují i termíny původu německého.

Ze slov cizího původu stojí u Komenského na prvním místě názvy hudebních nástrojů. Patří k nim: *bas, cimbál, citara, fejfarka, gejdy/kejdy, harfa, kobza, loutna, lýra, pozoun, regál, trouba, varhany* a *žaltář*. Většina z nich se dostala do češtiny už dříve.

Název *varhany* má sice původ v latinském *organa*, ale do češtiny se patrně dostal také německým zprostředkováním, jak svědčí dvojí podoba *orhany/varhany*⁶. Na rozdíl od A. Fiedlerové soudíme, že východiskem druhého mohlo být starobavorské znění *organ*, kde se náslovné *o-* změnilo před následujícím *r* v *a-*⁷, celek byl pak opatřen protetickým *v-* (jako ve slově *vajce*). Vzhledem k tomu, že znění s počátečním *v-* je i v některých jiných slovanských jazycích, nepovažujeme za pravděpodobné, aby se nahodilá jazyková změna, již autorka zdůvodňuje českou podobu, opakovala v různých jazycích nezávisle na sobě. Hláskoslovně se pak slovo vyvíjelo v češtině dále podle jejích vývojových zákonitostí. Předpokládané výchozí znění ukazuje na velmi ranou dobu přejetí, asi už v 9. století.⁸

Rané německé zprostředkování je možno předpokládat i u názvu *žaltář*. Protože před 10. stoletím nebylo v češtině běžné skupení konsonantů *ps-*, vítanějším východiskem přejetí než latinské *psalterium* byla starohornoněmecká podoba *saltari*.

K názvu nástroje *cymbál* existovala raná varianta *cymbala*, která odpovídá starohornoněmeckému znění, kdežto pozdější podoba středohornoněmecká je už *zimbele*.

Další příliv internacionalismů zprostředkovaných němčinou souvisí s průnikem německého minnesangu ve 13. století k nám. Vedle *šalměje* (něm. *schalmie*, franc. *chalemie*), u Komenského však nedoloženého, patří do této vrstvy *loutna*, původu ovšem arabského *al'-ūd*.

V raném českém překladu žaltáře se objevuje název *kobos/kobes* (něm. *kobus*). Znění doložené u Komenského, *kobza*, je sice od původu totéž pojmenování, přejaté ovšem z východu, přes Balkán. Toto přejímá-

⁴ Šlosar, D.: *Die Entwicklung der tschechischen Musikterminologie*. In: Ausbau, Entwicklung und Struktur des Wortschatzes in den europäischen Sprachen. Heidelberg 1993.

⁵ Kučera, K.: *Jazyk českých spisů J. A. Komenského*. Praha 1980.

⁶ Fiedlerová, A.: *Stč. orhany, vorhany, varhany*. Listy filologické, 86, 1962, 305-308.

⁷ Masařík, Z.: *Die frühneuhochdeutsche Geschäftssprache in Mähren*. Brno 1985, s. 37.

⁸ Viz pozn. 4.

ní hudebních termínů z výchoodu není ve střední době osamocené⁹. Stejnou cestou sem pronikl název *gejdy/kejdy*, doložený také ve slovenštině, ukrajinštině, polštině. Má se za to, že je spolu s osmanským *gajda* íberského původu¹⁰. Už začátkem 15. století je pak poprvé doloženo slovo *citara*, přejaté přímo z latiny¹¹.

Přínosem humanismu jsou pak názvy *harfa*, *lýra*, *pozoun*, *regál* a řada dalších, u Komenského nedoložených. Z nich *harfa* a *pozoun* se opírají o znění německé, *lýra* a *regál* je převzato z latiny. Název *bas* není u Komenského ještě pojmenováním hudebního nástroje, nýbrž hlasu. Rovněž ještě není hudebním termínem slovo *čtnk* (u Komenského pouze název z hry v kostky). Ryze barokní hudební nástroje přejatých názvů jako *bráč*, *piano*, *gamba*, *fagot*, *huboj*, *kytara* v díle Komenského ještě nenacházíme.

Řada dalších názvů jsou termíny z oboru hudební teorie a provozování hudby: *alt*, *antifon*, *concertací*, *figura*, *figurální zpívání*, *harmonia*, *kancionál*, *kantor*, *koleda*, *kůr*, *lína*, *lůtania*, *melodia*, *metrum*, *muzika*, *praefací*, *repeticí*, *rytm/rytmus*, *tenor*, *ton*, *verš*, *vocální*, *žalm*.

Termín *alt* jako označení hlasu není v staročeském slovníku¹² do r. 1500 doložen.

Termín *antifon* je naproti tomu zdomácnělý už dříve, soudě podle dochované odvozeniny *antifonář*.

Termín *concertací*, dříve nedoložený, má u Komenského význam „souhra“.

Pojmenování *falešně*, přejaté z němčiny a adaptované slovtvorně, už bylo možné i jako hodnocení zpěvního výkonu: „natahují epištoly zle a falešně“.

Termín *figura*, ve staré češtině s významem „podoba“ či „podobnost“ má u Komenského též význam. Avšak spojení *figurální zpívání*, *figurální muzika* je u Komenského doloženo nově.

Harmonia „soulad“ užívá Komenský v hudebním významu: „... hned se v harmonii a rytmích kochati začíná“.

Kancionál je pojmenování starší, doložené už např. u Chelčického. Obdobně je tomu s termínem *kantor*.

Koleda patří k nejstarším přejatím z latiny, jak svědčí denazalizace nosovky *ę* (*kolęda*) vzniklé z původního spojení *-en-* (*colenda*). Tento hláskový vývoj se odehrál už v 10. století. Slovo *kolęda* je doloženo i ve staroslovenštině.

Kůr je staré přejetí z latiny (*chorus*). Doklady, samozřejmě v starší hláskové podobě, jsou už z nejstarší staročeské doby.

Klauzule „závěr“ se u Komenského v hudebním oboru teprve terminologizuje: „... v každém verši tři klauzule jednorytemní“ – zde ještě ve starším významu – a proti tomu „V písni poslední dvě klauzule tyto jsou ...“ už jako pojem muzikologický.

⁹ Viz pozn. 4.

¹⁰ M a c h e k, V.: *Etymologický slovník jazyka českého*. Praha 1969.

¹¹ G e b a u e r, J.: *Slovník staročeský*. Praha 1970.

¹² G e b a u e r, J.: *Slovník staročeský*. Praha 1970.

Lína jako termín z notopisu znamená specifikaci staršího přejetí *linia* z latiny.

Litania/litania je termín, který není před rokem 1500 doložen.

Melodia, dávno rozšířená přejímka z latiny, má u Komenského hudební význam shodný s dnešním („melodia aneb nota“).

Metrum/métrum/métr, původně termín versologický (Komenský: „metrum jest rozměření syllab podlé dlouhosti“), se užívá i ve spojitosti se zpěvem („zpěv duchovní, ... pěkně v métr ujatý ...“).

Muzika je termín dávného data přejetí. (Klaret se jej pokouší přeložit pojmenováním *vodna*.)¹³

Praefaci není ještě vyhraněně hudebním termínem. Komenský jej užívá v obecnějším významu „předmluva“. Podobně je tomu s pojmenováním *repetici* „opakování“.

Rytm má vedle původního významu versologického i význam hudební („hned se v harmonii a rytmích kochati počíná“).

Štymování je termín přejatý z němčiny a vedle staršího významu „chlácholit“ má už i funkci hudebního termínu: „struny nového štymování potřebí“.

Sloveso *temperovati* je na přechodu k termínu. Znamená obecně „uvést v soulad“, „sloučit“ („stemperování sanytru a síry“), ale i „sladit“ („hlaholů pěkně stemperování“...).

Tenor je i u Komenského označením hlasu („Tenor nech má noty své majusculas“).

Ton je přejímka staršího data (lat. *tonus*).

Adjektivum *vocální* se terminologizuje: „kouštěk *vocální* muziky“.

Žalm (lat. *psalmus*) je termín přejatý už ve velmi rané době nikoli přímo z latiny, nýbrž podobně jako *žaltář* zprostředkováním staré horní němčiny (*salmo*) už před 10. stoletím.

Povahu hudebních termínů nemají u Komenského ještě pojmenování *accord* „shoda“, „smlouva“, *adagium* „úsvit“, *akcent* „přízvuk“, *introitus* („jsou introity a jiné prózy“), *kanon* „pravidlo“, *lermo* „poplach“. *Nešpor*, původně latinské substantivum *vesper*, přejaté v rané době, tehdy i v podobě *mešpor*, označovalo původně dobu mezi polednem a večerem, sekundárně pobožnost konanou v této době; u Komenského je doloženo v týchž významech, povahu hudebního termínu tedy ještě nemá. *Pauza* znamená „oddíl“, *takt* „hmat“.

Je tedy početná vrstva těchto termínů a terminologizujících se pojmenování v převážné většině latinského původu. Z hlediska doby přejetí jsou to velmi často slova v češtině stará, jen menšina z nich je přínosem teprve období humanistického. Proces terminologizace je postupný; často jde o slova širšího významu, která se hudebními termíny teprve stávala. Některá z nich, zejména termíny starší, byla přejata německým zprostředkováním. Termíny německého původu v tomto okruhu představují prvky spíše výjimečné povahy.

¹³ Šlosar, D. – Štědrůn, M.: *Piesnotvor – vodohlas – sladoň*. SPFFBU, H 17, 1982, 73-77.

Slov původu onomatopoického nacházíme ve slovní zásobě Komenského velké množství. Jde o tato slova (uvádíme je většinou ve slovesné podobě): *bečeti, broukati, břířkati, buben, ckáti, cvrlikati, dmouti, drkotati, drmdatí, dudy, douti, fičeti, foukati, founěti, hejsati, hlahol, helekati, hlučeti, houští, hrčeti, hřměti/hřimati, hvízdati, chrápati, chrkati, chrochtati, chřestiti, ječeti, kdákati, krákati, krkati, křičeti, kvákati, kvokati, lkáti, lupati, luskati, mumlati, pískati, rochati, řehlati/řehotati, řičeti, siptěti, skřehotati, skučeti, skuvičeti, srkati, supěti, šeptati, škřěčeti, škřípáti, štěbetati, šustěti/šustiti, šveholiti, švitořiti, šviřinkati, tleskati, truba/truba, třeskati, upěti, vrzati, vřeštěti, vznítí, zvon, zvučeti (a jejich mnohdy četné odvozeniny).*

Z nich jen velmi malá část posloužila jako východisko k tvoření termínů.

Buben je slovo už praslovanského původu. Praslovanské znění bylo *bъbъnъ*. Jeho základem bylo citoslovce vyjadřující svým hláskovým skladem dvojí úder do dutě rezonujícího nástroje. Další hláskový vývoj v češtině jeho onomatopoický charakter zčásti zastřel. Z něj je derivováno množství odvozenin, veskrze starého data vzniku.

Drndačka/drnačka „ústní bubínek“, termín odvozený od zvukomalebného slovesa *drmdatí*. Sufix naznačuje pozdější dobu vzniku a neintelektuální, lidový charakter termínu.

Dudy – název, odvozený od praslovanského onomatopoického základu *dud-*, je u nás nesporně slovo původní, slovanské, i když se na Balkáně smísilo s paralelním tureckým *düdük*¹⁴.

Hlahol – praslovanské reduplikované onomatopoické pojmenování *gol-golъ*, prošle v 8. století metatezí (přesmyknutím), která původní zvukomalebnot zčásti zastřela.

Helekáni je zvukomalebné slovo novějšího původu, rozšířené v dialektech. Dosavadní literatura jej u Komenského pokládá za moravismus¹⁵.

Houští je sloveso původu už praslovanského, odvozené z onomatopoického základu *god-*, který počátečním znělým závěrovým konsonantem naznačuje nasazení a koncovým konsonantem závěr rezonujícího tónu symbolizovaného nazálou *o*. Hláskovými změnami v češtině (denazalizací *o > u* a změnou *g > h*) byl původní zvukomalebnotý charakter zcela setřen. Množství odvozenin (*houste, hudba, hudec* aj.) je veskrze starého, ještě praslovanského data vzniku.

Hrkavka je název velikonočního nástroje nahrazujícího zvony. Je zřejmě lidového původu a mladšího data vzniku.

Chřestačka je odvozeno od zvukomalebného slovesa nesporně starého původu, neboť obsahuje praslovanskou intenzifikační příponu *-st-*. Název nástroje však způsobem tvoření napovídá mladší dobu vzniku a pravděpodobně lidový původ.

¹⁴ S l o s a r, D.: *Die Entwicklung der tschechischen Musikterminologie*. In: Ausbau, Entwicklung und Struktur des Wortschatzes in den europäischen Sprachen. Heidelberg 1993.

¹⁵ H o r á l k o v á, Z.: *Slovní zásoba Komenského jako pramen národopisných poznatků*. SaS 31, 1970, 366-379.

Pískati je sloveso odvozené obdobným praslovanským intenzifikačním sufixem *-sk-* od zvukomalebného základu. Množství odvozenin (*pišček, piščetí*), z nichž nejstarší *piščala/piščele* je odvozena starobylym sufixem a svědčí o dávném vzniku.

Trouba, praslovansky *trōba*, je asi už praslovanským přejetím z germánského *trumba*. Je základem řady odvozenin, jako *troubiti, trubač* apod.

Zníti má původ v praslovanském *zъnĕti*. Je základem množství odvozenin, k nimž patří i *zvon*. V rané staré češtině bylo přetvořeno na *vznieti, znieti*.

Zvuk – praslovansky *zъokъ*, je prastará odvozenina od slovesa *zъekati*; stala se základem pro vytváření dalších termínů jako *zvučeti, zvučný* apod., které jsou u Komenského doloženy pouze v hudebních kontextech.

Ostatní množství onomatopoeických základů nebylo v hudební terminologii doby Komenského využito. Z našich diachronních a etymologických poznámek¹⁶ plyne, že onomatopoeie byly zdrojem vytváření hudební terminologie pouze v době praslovanské a starší. Charakteristická pro praslovanské útvary tohoto typu je přítomnost nazálních konstituentů (konsonantů nebo nazálních vokálů) v onomatopoeických odvozovacích základech (*/bъbъnъ, god-, trōba, zъnĕ-, zъokъ*). Jen výjimečně vznikly na základě onomatopoeické motivace hudební názvy v době historické. Pokud se tak stalo, běží o pojmenování přejatá patrně z venkovského neartifiziálního prostředí.

Nejsvébytnější vrstvou terminologie jsou ty výrazy a pojmenování, které prošly postupným procesem terminologizace, spočívajícím ve specializaci významu starých domácích apelativ. V několika případech se tento proces odehrál už v epoše praslovanské, ve zbylé většině jde o záležitost mladší. Tyto případy představují nejspecifičtější složku české hudební terminologie.

Univerzální pojmenování artefaktu *dĕlo* je sice prastarého data vzniku, ale terminologický význam je pozdní. Původní praslovanské *dĕlo* bylo odvozeninou od slovesa *dĕti* „činití“. Staročeské slovo *dielo* bývalo překladem latinského *opus* v široké škále jeho významů. (Jeho formovou disociací vznikl i název *dĕlo* jako pojmenování zbraně.) U Komenského ještě novodobý význam „umělecké dílo“ doložen není.

Hlas je rovněž praslovanským dědictvím (*golsъ*); jeho původní zvukomalebnost byla zastřena už v praslovansčině připojením *s*-ové přípony. Staročeské slovo *hlas* bývá také překladem latinského *vox* v jeho různých významech, tedy i terminologickém.

Hrátí, staročesky *jhrátí*, praslovansky *ĵgrati*, je sloveso původně širšího významu zahrnujícího provozování hry společenské, milostné, tance, zápasu. Specifický význam hudební není ani v době Komenského ještě ustálen, i když je doložen už dříve, v Bibli olomoucké (rkp. 1417): „...hrajiechu v húsle dřevĕně“. Odvozenina *hráč* má u Komenského pouze význam provozovatele hry karetní, v kostky apod.

¹⁶ Byly čerpány z: M a c h e k, V.: *Etymologický slovník jazyka českého*. Praha 1969.

Kolovrátek je odvozenina ze staročeského *kolouvat*, složeniny pojmenovávající různá složitější zařízení, jejichž součástí bylo otáčející se kolo. Výrazem specifikace hudebního termínu byl ve staré češtině sufix *-ec*: *kolovratec* „hudební nástroj strunný“. Neproduktivní staročeský sufix *-ec* byl v době střední vystřídán sufixem *-ek*. U Komenského je *kolovrátek* už termínem.

Nástroj je ve staré češtině pojmenování polysémní: „nastrojení“, „návod“, „postroj“, „pohlavní orgán“, „dokument“, ale také už mající specializovaný význam nástroje hudebního: „zvuk hudební rozličných nástrojů“ – Milion, 15. století. U Komenského je význam „hudební nástroj“ dominantní.

Pětí je sloveso z praslovanského dědictví s četnými odvozeninami (mj. *pieseň*, *pěvec*). Ve staré češtině má sloveso *pětí* v původní podobě už jen význam kohoutího zpěvu (tak i u Komenského). Jako termínu hudebního se užívalo pouze odvozeniny (*v*)*zpievati* a dalších derivátů z ní (*zpěv*, *zpěvák*). U Komenského k odvozeninám patří *pozpěvovati*, *prozpěvovati*, *přezpívati*, *sezpívati*, *zazpívati* atd., vždy s významem umělečnickým.

Roh jako název hudebního nástroje je užívaný už ve staré češtině, vedle početných jiných významů tohoto polysémního slova. V době Komenského je tomu podobně.

Skládati jako překlad latinského slovesa *componere* je kalk běžný už ve staré češtině; významově však širší: znamená „vymýšlet“, „tvořit verše i prózu“, ve střední době i „skládat hudební dílo“. Odtud odvozenina *skladatel*, znamenající ve střední době i u Komenského tvůrce děl literárních i hudebních.

Struna je už praslovanské slovo, v podstatě zřejmě totožné zněním i významem.

Umění – slovo ve staré češtině poněkud širšího významu, častý překlad latinského *ars*, označující také „učení“, „vědění“, „rozum“. U Komenského není už běžný význam „rozum“, časté je spojení *litérní umění*, *svobodné umění*. Sém „umělečnickost“ je tedy už častější složkou významu.

U Komenského mají už dnešní terminologický význam sloveso *smýkati* a substantivum *smyčec*, na rozdíl od staré češtiny, kde *smýkati* má široký význam, do něhož se vejde i „vláčet“ a „smekat“. Odvozenina *smyčec* měla význam dějového jména „smýknutí“, „vrh“.

K terminologizaci teprve směřuje adjektivum *skočný*; ve staré češtině znamená „hbitý“, u Komenského je už doloženo ve spojení se substantivem *hlas*: „zpěv jest hlasem skočným obveselování“; zde má tedy *skočný* význam asi „rychle proměnný“.

V této vrstvě termínů pochopitelně jen výjimečně nalézáme takové výrazy, které by byly vyhraněnými termíny už v dávnějších vývojových epochách, jako *pětí* nebo *struna*. Proces terminologizace je jak zřejmo během historické doby pozvolný; jen málo pojmenování má specifický charakter už ve staré češtině. Ve střední době se patrně terminologizovaly výrazy *kolovrátek*, *nástroj*, *skládati*, *smyčec*. Terminologizaci slov *dílo*, *umění* a dalších je pak třeba předpokládat teprve v údobích mladších.

Průnik hudby v souborném českém díle Komenského dokládá připojený abecední seznam hudebních termínů excerpovaných z *R ö s e l o v a* a citovaného díla *Wörterbuch zu den tschechischen Schriften von J. A. Comenius*.

Z excerpce plynou některé závěry stran hudební terminologie Komenského. Dříve než se pokusíme o jejich formulaci, jsme nuceni konstatovat, že po této studii o české hudební terminologii v díle J. A. Komenského by měla následovat rozsahem menší, avšak stejně potřebná studie o latinské hudební terminologii, popřípadě o vlivu německé terminologie při překladech instrumentáře hudby do němčiny (*Orbis sensualium pictus*). Pominout by se neměl ani vliv polského prostředí a vysoká úroveň hudby a hudební teorie v Polsku 16. a 17. století, vliv, který mohl zapůsobit na Komenského v době jeho lešenského pobytu.

Excerpce latinské hudební terminologie provedeme jen ze sond, které jsou však natolik důkladné, že by měly aspoň částečně nahradit absenci obdobného latinského slovníku Komenského díla, jakým je Rösclův *Wörterbuch*. Půjde kromě didaktických pasáží z díla *Orbis sensualium pictus* především o *De rerum humanarum emendatione consultatio catholica I, II* a odtud zvláště II. díl a v něm obsažený *Lexikon reale pansophicum* (Academia – ČSAV, Praha 1966).

Z předběžných sond lze usuzovat, že právě vztah české a latinské hudební terminologie u Komenského je jedním z dokladů toho, jak se hudební purismus a jistá izolace Jednoty bratrské ve vztahu k mohutným proudům hudebního manýrismu a raného baroka v latinské podobě blíží univerzálněji pojatému horizontu evropské hudby. Český horizont je v tomto směru konzervativnější a vyrůstá více z tradice Jednoty bratrské.

Teze k české hudební terminologii Komenského:

1. Nápadné je velké zastoupení onomatopoeických slov pro zvukové a akustické děje. Některá z těchto slov mají zjevnou souvislost s Komenského mládím a dětstvím a objevila se v úvahách o výchově od nejtělejšího věku. Při provádění excerpce jsme brali v úvahu jen slova, která se terminologizovala. Excerpovali jsme však i ta slova, která jakkoliv zachycují zvuk a jeho vliv na člověka a jeho prostředí. Zdá se, že je v tomto směru zvláště vnímavý, a proto dáváme přehled takto zachycených slov s vlivem onomatopoeie:

bečení, bečeti

břínkání, břínkatí, břínkot

ckáti

cvříkatí

drndatí, na drndačku hrátí

dusání

dutí

fíčení

foukání

hlučení, hlučeti, hlučně, hluk
 housti
 hrčení, hrkání, hrkavka, hrkot
 hvízdati
 hýkatí
 chrápatí, chraptětí
 chrkatí, chrkavý
 chrochtatí
 chropot, chroptětí
 chřapavost
 chřestačka, chřestání, chřestati, chřestící, chřestítí
 jásatí
 ječení
 kašláni, kašlatí
 kdákání, kdákati
 kejšavný
 krákatí
 krkatí
 křepčení
 křičeti, křik, křikání, křikati, křiklák, křiklavě, křiklavý
 kvákati
 lektati
 lkající, lkání, lkáti
 luskatí
 mumlatí, mumlavý
 nadmoutí
 naříkání, naříkatelkyně, naříkati, naříkati se, naříkávati, naříkavec, naříkavost
 odzpívati
 odzvonítí
 ohlas
 ohlechnoutí, ohluchnoutí, ohlušení, ohlušití
 ochřápětí
 okřiknoutí, okřiknutí
 oplakání, oplakati, oplakávání, oplakávati
 ozvatí se, ozvání, ozývání, ozývati se
 pískání, pískati, pískle, písknoutí, pískot
 pišťala, pišťalka, pištec, pištětí
 pláč, plačnice, plačtivý, plakatí
 plesání, plesati, plesávati
 pleskati
 pohvizdovati
 popískati si
 povyk
 pozpěvovati
 pozpívati
 prokřikování, prokřikovati
 prospěvování, prozpěvování

rocháň
 rozkvíliti se
 řehotati, řehtati, řechtání, řechtati
 říčetl
 řvaní, řvátí
 siptěti
 skřehot
 skřipání, skřipění
 skučetl
 skvlčení
 srkatl
 supěti
 šeplayý
 šept, šeptati
 škřečetl
 škřipání, škřipati, škřipavě, škřipavý, škřipění, škřipěti
 šoustání
 štěbet, štěbětání, štěbetati, štěbctný
 štěkatl
 šustěti, šustiti
 šviřinkati
 švitořiti
 tleskatl, tlesknoutl
 tlučení, tlukoucí
 třesk, třeskání, třeskot
 ubroukatl
 úpění, úpěti
 vrzati, vrzavý
 vřesk, vřěštěti
 vykřikování, vykřikovatl
 výskání
 výti
 vzdechnoutl, vzdychání, vzdychatl
 vzkřiknoutl
 vzniti
 zakokrhati
 zaspívati
 zavznění, zavzniti
 zvolání

2. Převaha vokální terminologie nad instrumentální je při excerptu zjevná. Nalézáme nápadně vysoký počet slov souvisejících s hlasem a zpěvem (chrámoví zpěvové, písnička modlitebná, vocální muzika a četné odvozeniny od základu zpěv – zpěváci, zpěvák, zpěvákyně, zpívání, zpívavý, zpívati, zpívavý) – to jsou velmi časté doklady zastoupení u Komenského. K nim se váže řada dalších označení, reálií i aktivit

(např. antifon, alt, bas, dactylus, duchovní písnička, dvůjsyllabní rytmus, harmonia, hlahol, hlasitý, introitus, jitřní, kancionál, kancionálík, kantor, kladení písní, klauzule jednorytemní atd., koleda, kůr, lahodně zpívati, libozpěv, litánia/Itanií, modlitebná písnička, nešpor, nešporní, obnova kancionálu, odzpívati, passionál, passie/pašije, pašijový, pentametr, píseň, písnička, poema, poesí/poesis, poeta, poetárství, poetika, poetický, pozpěvovati, pozpívati, prozpěvování, prozpěvovati, přezpívány, přezpívati, rytm, rytmus, rytmovní, saffické carmen, sezpívati, spondaeus, syllaba, syllaboměrec, tenor, tenorový, ton, trochaeus, trochaický, tropus, trůjsyllabní, verš, veršiček, veršík, žalm, žalmový). Vokální složka v hudební terminologii má veskrze pozitivní významy a rozrůzněností i počtem výskytů převažuje nad instrumentálními termíny.

3. Instrumentální hudba je u Komenského často spojena s vizí marností světa, její zástupci působí negativně. Ne náhodou je velký počet těchto termínů z Labyrintu světa, kde také spolu s Moudrostí starých Čechů najdeme nejvíce onomatopoických slov týkajících se zvukových dějů a projevů zvučící matérie, přírody a prostředí člověka.

Zvláštní skupinu nástrojů u Komenského představují právě zvukomalebné nástroje ve spojení s onomatopoickými slovy, relikty z dětství a mládí a biblické nástroje.

Na zajímavý posun směrem od české terminologické vrstvy k latinské a německé při překladech hudebního instrumentáře v encyklopedicky pojatých dílech (*Orbis sensualium pictus*) upozorňujeme v jiné souvislosti.

4. Komenského konfesionální určení bránilo od mládí nějakému většímu přijímání atributů dvorské kultury a hudby. Italská a německá hudební terminologie, navazující na proudy manýrismu a raného baroka, ho tedy minuly. Dokonce se dá z jeho celkového postoje vyčíst, že je ignoroval a vyhýbal se jím. Platí o něm zhruba to, co napsal o jeho velkém mecenáši Karlu Starším ze Žerotína Josef Válka: ....„kalvínsky strohý Žerotín ... odmítl lákadla dvorské slavnostní kultury a poznal „nebezpečí“ obrazotvornosti i zobrazování.“ ...

Jen tak si lze vysvětlit nápadný rozdíl mezi Komenským a jeho mladšími domácími katolickými souputníky, z nichž někteří byli mnohem méně vzdělaní, a přece se nevyhýbali zejména italské hudební terminologii.

Prováděli jsme exerpce všech tří kancionálů Adama Michny z Otradovic a vrátíme se k jeho terminologii samostatnou krátkou studií. Pro srovnání s Komenským však lze konstatovat, že se Michna vůbec nijak nebrání pronikající italské terminologii, kterou naopak zcela postrádáme u Komenského. Je-li tedy např. u Michny *adagio*, *allegro*, *melankolie*, *Salve a Vale*, *Ave*, *Pasameza*, *Larmo* a *Alarmo* (toto u Komenského výjimečně též) a vedle řady latinských liturgických termínů (*Alleluja*, *Pange lingua*, *De profundis*) též důležitá substantiva a verba, svědčící o průniku nové kultury barokní slavnostnosti (.... *veleslavnost*, *repetýro*

vati), chybí u Komenského nejen všechna tato slova, ale i běžně užívané termíny forem v Čechách již zabydlených (moteto, madrigal aj.).

5. Závislost Komenského na biblí a jejich hudebních realích je evidentní. Tato kalvínsky bratrská odtrženost od „labyrintu světa“, který je vnímán vesměs jako znamení Antikristovo, provází postavení hudby v celém česky psaném díle Komenského. Přirozený vliv prostředí a význam regionální kultury sice fakticky přehluší tuto neustále živenou a utvrzovanou základní linii, ale jedná se jen o výjimky. Za takovou významnou výjimku považujeme např. zachycení oplakávání zpěvem, které se udrželo ve svých reliktech právě na východní Moravě a na valašském pomezí. Komenský je v mládí zřejmě vícekrát pozoroval, protože jinak by se u něj nevyskytla slova jako naříkatelkyně, naříkavec, plačnice, která vedou k plačkám, jak je stylizoval ve své opeře Matka z valašského prostředí Alois Hába, nebo ke zbytkům východomoravských pláčů, které ještě v 50. letech našeho století zachytil Dušan H o l ý (*Zbytky pohřebního naříkání na Hornácku*, In: Český lid, roč. 46-1959, s. 60-68).

ABECEDNÍ SEZNAM KOMENSKÉHO HUDEBNÍCH TERMÍNŮ

Na základě excerptu slovníku *Wörterbuch zu den tschechischen Schriften des J. A. Comenius*. Vorgelegt von Hubert R ö s e l. Studia slavica et Baltica. Herausgegeben von Gerhard Ressel, Hubert Rösel und Friedrich Scholz. Supplementband 1, Aschendorff, Münster 1983.

akcent m Betonung, Akzent

...dlouhé syllaby jsou, které akcent mají (OPČ 517,12)

alt m Alt, Altistime ...nech má ... alt dva štryšky [noty] (AN 224,7)

analysa(-sis) f Analyse

...potřebí bude každou [píseň] do analysí uvést (AN 218,37)

analysovati, analyzovati analysieren

...písně, ...kdyby se analysovati měly, neobstály by (AN 217,18)

antifon m Antiphon

...dvojitě proti sobě zpěvy [antifony] (DP 50,27)

bas m Bass ...Tenor...má noty své majusculas, ...bas (AN 224,7)

bití n Schläge, Prügel (strafe)

...bití na bubny-Trommeln

...bitím na bubny a troubením v trouby (HOP 116,29)

břínkáni, bříňkáni n Geklimper, Klimpfern, Geklirre

...zpívání, hudební, helekání, bříňkáni (I 548,2)

břínkati, bříňkati klirren, klimpfern ...okolo uší bříňkalo (LS 224,28)

břínkot, bříňkot m Geklirr, Geklimper

buben m Trommel

...chvalte jej na buben a pišřalu (M 337,11)

...ješto bych tě byl...zprovodil...s bubnem a s harfou (M 44,24)

- bubeník** m Trommelschläger, Trommler
 ...trefil píštěc na bubeníka (MČ 108,3)
 ...bubeníci a trubači lermo troubíce (DJO 60,26)
- cimbál** m Zimbel, Schallbecken, Hackbrett
 ...kněží...cimbály, zvonci, hrkavkami a chřestačkami bříňkajíce (DJO 53,22)
 ...nástroj, z ... množství kol a cimbálů řemeslně složený (D 86,4)
 ...s trubami a cimbály, chválice Hospodina (m 243,9)
- citara** f Zither ...aniž muzikant citary...zahazuje (D 388,15)
- citarník** m Zitherspieler ...bez citarníka (DS 85,30)
- concertací** f concertatio, Zusammenspiel
 ...v tom se cvičiti...na concertací jedni s druhými (NK 34,3)
- cvrlikati** t tschirpen ...Vrabc švirňinká, neb cvrliká (DJO 13,26)
- dactylus** m Daktylus
 ...Dactylus má tři, první dlouhou, následující dvě krátké (OPČ 51,37)
- drndati** ; na drndačku [drnkačku] hráti auf der Maultrommel spielen
 ...aby sobě pískati, bříňkati, drndati...zvykali (I 548,15)
- dubový, -á, -é** adj. Eichen-, wie eine Eiche
 ...jest dubového sluchu (MČ 45,9)
- dudy** f pl. Dudelsack
 ...jak dudy nadmeš, tak hrají... (MČ 119,1)
 ...Kejdy [dudy] škřipavě znějí (DJO 68,15)
- duchovní, -í, -í** adj./subst. 1. duševní geistig, himmlisch 2. geistlich 3. kirchlich, kanonisch 4. geisterfüllt 5. Geistlicher, Priester, geistlicher Herr
 ...duchovní písničky zpívá (P 65,16)
- dvůjsyllabní, -í, -í** adj. zweisilbig
 ...netrpí se rytmu leč...dvůjsyllabního (DP 64,17)
- echo** n Echo ...strašlivé echo, to jest ohlas...bude (PP 31,3)
- elegiacký/elegiacský/elegický, -á, -é** adj. elegisch
 ...mětrem elegiackým (Ž 2,19)
 ...Elegiacké carmen slove, když se za hexametrem pentametrem položí (OPČ 518,26)
- fejfarka** f píšťalka, trubka, polnice Pfeifchen, Feld-, Kriegstrompete
 ...Bubeníci a trubači...troubíce, trub a fejfarek...zvukem...[vojá-ky] k ochotnosti rozněcují (DJO 61,1)
- fičeti** pfeifen, sausen ...počne nad námi fičeti (LS 215,25)
- figurální, -í, -í** adj. Figural-; figurální zpívání Figuralgesang
 ...Figurální zpěv jest mnohých spolu zpívání (DJO 68,9)
 ...otázka o muzice figurální (DP 53,16)
- gejdy** f pl. dudy Dudelsack
 ...Hledíž, aby sobě ze mne gejd neudělal (MČ 118,21)
- habrovanský** subst. adj. Habrovaner (mährische Sekte des 16. Jhs)
 ...Co se tkne Habrovanských (O 364,4)
- harfa** f Harfe
 ...Virgiliový housle nad Davidovu harfu (D 378,17)

harmonia/nie f souzvuk Harmonie

...hned se v harmonii a rytmích kochatí začíná (I 558,11)

hlahol m zvuk Ton, Laut, Stimme, Sprache, Rede, Klang, Schall

...helekání toliko jest a hlahol bez srdce (DP 56,28)

hlásný m Turmwächter, Türmer, Stundenrufer, Nachtwächter

...Písně hlásným...k zpívání (DP 262,1)

hlučení n Getöse, Tosen

...hlučení rozličných nástrojů (LS 235,14)

hluchota f Taubheit

...Slepota, chromota, hluchota, outlost zdraví (D 148,29)

hluk m Lärm, Rummel, Getöse

...při jakékoli práci, v jakémkoli hluku (D 350,12)

housle f pl. Geige, Violine

...svini housle, oslu buben (MČ 56,10)

housti 1. spielen, fiedeln, geigen, Violine spielen

2. sobě für sich selbst Violine spielen [geigen]

...melodii housťi mohou (DS 85,30)

...Sám sobě hude, sám vesel bude (MČ 98,25)

hrátí spielen

...hrám před ním každého času (DS 91,23)

hrkání n Rasseln, Schnarren

...v prvním roku slouží se jim k veselosti...helekáním, hrkáním
neb pleskáním (I 526,2)

hrkavka/hrkávká f řehťačka Rassel, Ratsche, Klapper

...Kněži...zvonci, hrkavkami, a chřestačkami bříňkajíce (DJO 53,22)

hrkot m Rasseln, Gerassel

...se vše hýbalo...něco tiše, něco s šustem a hrkotem (LS 308,23)

hřmot m Gekrach, Getöse, Gerassel, Donner, Lärm, Spektakel, Gepolter

...udělá se hřmot a křik (LS 264,10)

hřmotný, -á, -é adj. stark schallend, schmetternd

...nevyrostlí když dorostají, hřmotný hlas proměňují (DJO 18,19)

hudba f Musik

...hudba, čili muzika (SKD I 46,7)

...plno hudeb a zpěvů (LS 235,13)

hudebný, -á, -é adj. Musik-

...zvuk hudebných nástrojů (M 367,26)

hudec m Geiger, Musikant, Spieler

...Řečník, hudec, kurva, ti tři, kdo nejvíc dá, toho šetří (MČ 127,14)

hudení n hudba Fiedeln

...zpívání, hudení, helekání, bříňkání (I 548,2)

hudlař m Hudler, Pfuscher, Stümper

...raději užívá kováře než kovářika [t. řemeslníka než hudlaře] (MČ 94,27)

- husle** f pl. tantum Geige, Violine, Fiedel; siehe auch *housle*
 ...zvuk vašich...huslí...uslyší (HOP 228,29)
- huslíčky** f pl. tantum houslíčky liebe [kleine] Geige, Violine, Fiedel
 ...buben, huslíčky dětinské (I 548,14)
- hwizdati** pfelfen
 ...leckdos za ním hvízdá (PP 17,7)
- chrámový, -á, -é** adj. des Tempels, Kirchen-
 ...kvílití budou zpěvové chrámoví (T IV 31,5)
- chřestačka** f Klapper, Knarre, Rassel, Ratsche
 ...Kněží...zvonci, hrkavkami a chřestačkami břinkajíce (DJO 53, 22)
- chřestání** n Klappern, Rasseln, Rasselgeräusch, Schnarren
 ...chřestáním a šoustáním (LS 211,8)
- chvála** f Ruhm, Lob, Lobeserhebung, Lobgesang
 ...aby ústa svá v písních a chválách duchovních odvírali
 ...začínaly (I 548,18)
- iambus** m Jambus
 ...iambus má dvě syllaby (OPČ 517,34)
- introitus** m Introitus
 ...vypuštění býti mohou [písně], zvláště...ti introitové (AN 218, 33)
- ječení** n Tosen, Brausen, Sausen, Gebrause
 ...na ni se s zvukem a ječením...rozbíhá (T II 150,30)
- jitřní, -í, -í** adj. 1. – (mše) f Frühmesse 2. Morgen-
 ...poručil, aby ho na jitřní vzbudili (HOP 224,23)
- kancional/kancionál** m Kanzional, Gesangbuch
 ...Kancionál. To jest kniha žalmů (DP 45,1)
- kancionálík** m kleines Gesangbuch [Kanzional]
 ...v...ruce...kancionálík drže (DP 54,41)
- kantor** m Kantor
 ...jest...mezi zpěváky kantor (T II 148,32)
- kejdy** f pl. tantum dudy Dudelsack, Dudelsackpfeife
 ...Kejdy [dudy] škřípavě znějí (DJO 68,15)
- klauzule** f Vers, Klausel
 ...v každém verši tři klauzule jednorytemní (AN 219,17)
- kobza** f starodávny hudební nástroj o třech strunách, podobný loutně
 Fiedel, Fiedelbrett, ein der Laute ähnliches Instrument
 ...složeny jsou...loutna, harfa...kobza ze strun (DJO 68,14)
- koleda** f (aus lat. calenda, dt. Kalende) Christ-, Neujahrgeschenk
 ...Přátelům dary nového léta [koledy] posíláme (DJO 78,13)
- kolovrátek** m Leierkasten
 ...harfa, kolovrátek, kobza ze strun (DJO 68,14)
- kunstlír** m Künstler
 ...I největším kunstlírům umění chybuje (MČ 111,10)
- kůr** m 1. sbor Chor, Gesangchor, 2. Chor[raum]/in der Kirche, wo sich ein Hauptaltar befindet/3. Chor, himmlische Heerschar
 ...kůr zpívá (DP 50,22)

kvadrát m Viertelnote

...noty některé jsou krátké...Jiné běžné, jiné kvadráty (SKD I 90, 20)

lermo n Alarm, Lärm ; lermo troubiti Alarm schlagen

...Bubeníci a trubači lermc troubíce,... k ochotnosti rozněcují (DJO 60,26)

líbost/líbost f 1. Wohlgefallen, Vergnügen 2. Liebe 3. Lieblichkeit;

...Hlaholu rozdílly a líbost; tomu učí musica (D 124,30)

líbozpěv m lieblicher Gesang

...veršů skladatel...líbozpěvy zpívá (DJO 66,6)

lína/lina f čára, linie, linka, Linie

...[u] melodie...mohou...čtyry [hlas] býti na týchž línách (AN 224,5)

litania/litanii f Litanei ...litanie po všech kostelích zpívány (R 132,20)

lkání n Seufzen, Wehklagen, Ächzen

...Protivní [sobě] jsou: ...výskání a lkaní, a vzdychání (DJO 26,7)

lkáti seufzen, wehklagen, schluchzen

...pátý hvízdal, šestý šveholil, sedmý lkal (LS 273,31)

loutna f Laute

...složeny jsou: kytara, loutna, harfa...ze strun (DJO 68,13)

materia/materie f Materie, Stoff, Thematik; Baumaterial

...písně o jedné a též materií (DP 56,4)

melodia/-die/-dí f Melodie, Weise

...muzikant melodie zpívá (DJO 68,8)

metrum/métrum n / **métr** m Metrum

...zpěv duchovní, pěkně v métr...ujatý (DP 49,27)

modlitebný, -á, -é adj. Gebet-

...po přezpívání písně modlitebné (ŘJ 72,11)

mšál m misál Missale, Meßbuch

...toliko, dekretáře, mšály etc. v užívání byly (R 44,25)

musika f Musik

...musika čím více uměle provívajících hlasů [má] tím libější [je] (SKD I 81,35)

muzický/muzický, -á, -é adj. Musik-

...jakož nástroj muzický... (PP 178,16)

muzik m Musiker, Musikant

...zpívati neumějí leč muzici (DP 56,9)

muzika f hudba Musik

...muziko, vzněj radostně (DP 203,12)

muzikant m Musikant

...Timotheus,...slovoutný muzikant (D 328,15)

muzikářství n Musik

...s ...muzikářstvím zachází (H 240,31)

nadmouti aulblasen

...Jak dudy nadmeš, tak hrají (MČ 119,1)

nařikatelkyně f Klagefrau

...Svolejte nařikatelkyně, nechť se v nařikání dají (M 412,37)

nařikávati klagen

...najaté plačnice nařikaly (DJO 86,14)

naskládati Lieder dichten, komponieren

...mnoho...písni naskládavše (DP 53,3)

nástroj m Instrument

...Jakož nástroj múzický (PP 178,16)

nešpor, -y m pl. Vesper, -zeit, Nachmittagsandacht

...protože se večerní hodina...od nešpor počítala (SKD II 107,3)

odzpívati [beim Grabe] j-m singen ...odzpívali mu (MČ 111,24)

odzvóniti läuten ...U večer, když se na pokoj odzvóní (AN 216,39)

ohlas m Echo, Widerhall

...strašlivé echo, to jest, ohlas...bude (PP 396,3)

ohlechnouti ohluchnouti taub werden

...[Pán] ku posměchům...oněměl a ohlechl (SKD II 202,7)

ohluchnouti taub werden

...tvé nečisté uši...ohluchnou (PP 29,28)

opětovati/opakovati wiederholen, erwidern, repetieren

...tytýž...rytm neopětuje se přes celou píseň (AN 219,18)

oplakávati beweinen

...jakž sme oplakávati začali Siona (T IV 34,14)

orloj m horologium, Uhr, Stundenanzeiger

...Hodiny na celý orloj (V 208,2)

ozvání n Widerhall, Echo

...k mému volání aníž jaké kde ozvání (DP 98,10)

pasionál m Passionale

...že žádných jsme sobě nenadělali legend,...mšálu, pasionálu (R 53,26)

pašije f Passion, Leidensgeschichte

...Rejstřík zpěvů svatých ku pašiji (SKD II 42,19)

pauza f Spatium, Pause; oddíl, odstavec Abschnitt

...co kdyby se místo slova toho pauza litery kladly (AN 222,41)

...tuto píseň...na osm pauz rozdělíme (DP 89,13)

pentameter m Pentameter

...když se za hexametrem pentameter položí (OPČ 518,26)

pěti kráhen ...mladí kohouti pějí (MČ 36,22)

píseň f Lied ...písně skládá (P 65,18)

pískati pfeifen

...komu se chce tancovati, tomu snadno pískati (MČ 30,27)

piskle/pískle n Nestling, Piepvogel, Gelbschnabel, Pieper

...Ptáci...dokud piští, pisklata slovou (DJO 12,19)

piskot m Pfeifen, Gepfeife

...kterýž piskot byl-li libý, plésali (LS 267,9)

písnička f Liedlein, kleines Lied

...složil tři tisíce přísloví a písníček (M 205,23)

píšťala/píšťala f Pfeife

...Varhany z trub a píšťal složeny jsou (DJO 68,13)

...Píšťala sladce zní (VS 473,28)

píšťalka/píšťalka f kleine Pfeife, Pfeifchen

...zvuk vašich...píšťalek...uslyší (HOP 228,28)

pištec/pištěc m Pfeifer

...trefil pištěc na bubeníka (MČ 108,3)

pištěti pfeifen, piepen, zwitschern

...lkal jsem a pištěl (DP 105,28)

pláč m Weinen, Tränen; s plačky adv. Konstr. s pláčem unter Tränen

...od naříkání a pláče (HOP 110,7)

plačnice f plačka Klageweib

...v pohanstvu najaté plačnice naříkaly...chvály [umrlého] vyčítajíc (DJO 86,14)

plakati weinen, beweinen

...neplačte již mrtvého (M 423,11)

pleskati klatschen ...V Čechách také pleskajíc dětem ručičkami zpívávají (I 558,18)

počvičeníčko n kleine Übung, Exerzittium

...Potom přezpíváním...žalmu to počvičeníčko zavřítí (PP 173,27)

poema n Poem Gedicht

...navymýšleli...rozličných forem poemat (OPČ 516,12)

poěsí/poěsis f Poesie

...Poesis slove umění skládání veršů (OPČ 516,2)

poětářství/poetářství n Poeterei, Dichterei

...an se před tím o jeho poětářství nevědělo (M 4,14)

poetika f Poetik ...jazyk se formuje...retorikou a poetikou (I 500,7)

poětický/poětský, -á, -é adj. poetisch

...žalmy...mětrem poětským složených (DJO 92,5)

poezí/poězie f Poesie, Dichtkunst

...poezí [jenž jest umění řeč do veršů vážící a jako faldující] (I 558,9)

pohvizdovati pfeifen

...povolávali a pohvizdovali za nimi (LS 256,1)

popískati si ein wenig pfeifen

...popískajíc sobě drobet každou zase přeč vrhli (LS 268,5)

poslouchání n Hören, Zuhören

...nastroj nás k ...hlasu tvého poslouchání (SKD II 40,19)

pospěch m 1. Eile 2. Nutzen, Fromme; na pospěch eilig, in Eile

...Písnička na pospěch složená (KP 68,2)

povyk m Geschrei, Lärm, Tumult, Rummel, Spektakel

...Co než šprýmy, povyky...ukazují? (D 376,5)

pozoun m Posaune

...žalmy zpívejte...trubami a pozouny (M 318,9)

pozpěvovati singen

...kobyłka vně, cvrček doma pozpěvují (DJO 18,7)

pozpívati ein wenig singen

...po obědě se pomeškajíc a s nimi pozpívajíc (I 552,2)

pokřikovati laut schreien, jauchzen, zurufen

...Pokřikuj Hospodínu všecka země (M 318,7)

proporcí f Proportion, Ebenmaß, Gleichverhältnis, Proporz

...co nemělo k jinému harmonie a proporcí (DP 56,14)

- prospěvování** n prozpěvování Lieder singend
 ...jdouce s prospěvováním (DP 115,31)
- provívati** [sanft] durchwehen, durchblasen, klingen
 ...musika čím více provívajících hlasů [má], tím libější [je]
 (SKD I 81,35)
- próza** f Prosa[dichtung]
 ...jsou introity a jiné prózy (DP 56,9)
- prozpěvování** n Singen, Schall
 ...trubte Bohu s hlasitým prozpěvováním (M 295,9)
- prozpěvovati** fröhlich [mit Lust] singen, zu Ehre j-s singen
 ...Oslavovati budu Pána, prozpěvuje jeho jménu (DP 110,14)
- přeformovati** umformen
 ...jak by i písňě...přeformovati se mohly (DP 65,21)
- přetrubování** n das In-die-Trompeten-Stoßen
 ...když by se ležení hýbatí mělo, s přetrubováním ať troubí
 (M 99,32)
- přezpívání**, -á, -é adj. gesungen
 ...píseň přezpívána...o tom vypravuje (SKD II 55,24)
- přezpívati** singen, zu Ende singen
 ...přezpívavše písničku, rozešli se (SKD II 119,34)
- quadrát** m Quadrat ...kola, quadráty, puňkty (LS 234,5)
- regál** m eine Art Orgel, Schnarrwerk, Regal
 ...Aniž muzikant citary, loutny, regálu...zahazuje (D 388,15)
- roh** m 1. Horn. 2. Ecke 3. Macht, Stärke 4. brátí rohy übermütlig werden;
 rohy mítí hochmütlig werden
 ...Bůh...jest...roh spasení mého (M 278,17)
- rozdělený**, -á, -é adj. geteilt, verteilt, gespalten
 ...na tři kůry rozdělená píseň (DP 141,4)
- rytm/rytmus** m Rhythmus, Vers, Reim
 ...hned se v harmonii a rytmích kochatí začíná (I 558,12)
- rytmovní**, -í, -í adj. Reim-
 ...Jsou...veršovné...rytmovní a metrovní (OPČ 516,14)
- safflický/safflicský**, -á, -é adj. sapphisch
 ...Safflicské carmen má pět noh (OPČ 519,3)
- sezpívati** singen, anstimmen
 ...po večerí písničku sezpíval (L 52,28)
- sezváněti** zusammenläuten
 ...neslyšel sezváněti (O 385,12)
- skládání** n 1. Komposition, Komponieren, Dichten, Verfassen 2. vzklá-
 dání Auflegen 3. Ersinnen
 ...písniček...od některých pobožných skládání (M 4,10)
- skládávati** komponieren
 ...ačkoli se písňě...skládávají (DP 48,37)
- skočný**, -á, -é adj. springend
 ...Zpěv...jest hlasem...skočným...obveselování (DP 47,28)
- slyšeti** hören, vernehmen
 ...co v uších slyšíte (ON 269,2)

- smyčec* m Fiedelbogen, Violinbogen
 ...Husličky se smyčcem smýkají (DJO 68,15)
- smýkatí* 1. schleifen 2. streichen
 ...Husličky se smyčcem smýkají (DJO 68,15)
- spěv* m zpěv Gesang
 ...množí se spěvové (KP 69,28)
- spoluznějící*, -í, -í adj. zusammenstimmend
 ...rozdílný, tenší a tlustší zvuk, litá však jich spoluznějících harmonia (LS 312,25)
- spondaeus* m Spondeus
 ...spondaeus má také dvě, ale obě dlouhé (OPČ 517,36)
- srdce* n 1. Herz 2. dodatí, přidávatí Mut machen, beherzt machen 3. -zvonu Klöppel in der Glocke 4. Srdce Lvovo Löwe [Sternbild]
 ...zvon bez srdce, tělo bez duše (SKD I 74,23)
- stemperování* n smíšení Vermischung, Zusammensetzung, Abstimmung
 ...hlaholů pěkně stemperování (DP 49,8)
- strubovati* zusammenblasen, -trompeten, -rufen
 ...k vojně strubuje (O 413,28)
- struna* f Saite
 ...Oslavujte Hospodina na...nástroji o desíti strunách (M 287,19)
 ...Bijtež na citaře struny (DP 203,10)
- sumička/sumička* f 1. Zusammenfassung [geringen Umfangs] 2. nadpis Überschrift, Titel
 ...zdělati sumičky nad písněmi, aby zpěvák, nač zavéstí má mysl, věděl (AN 223,2)
- světský*, -á, -é adj. 1. weltlich, irdisch, profan 2. světská osoba, politik Politiker 3. po světsku auf weltliche Art
 ...světských písní...skladatelé (DP 49,16)
- syllaba* f Silbe
 ...Slovo jest krátké, jedna syllaba (KP 64,45)
- štymování* n Stimmen
 ...struny...nového...štymování potřebí (PP 178,20)
- tancování* n Tanzen
 ...Tancováním a křepčením bůjní se zanášejí (DJO 85,3)
- tancovati* tanzen
 ...lépe...na poli dělati...nežli tancovati (PP 160,29)
- tanec* m Tanz Tanzen
 ...po smrti sobě tanec slibujeme (T 100,12)
- tanečně* adv. tanzend
 ...na...lukách rád se tanečně proskakuješ (PP 161,23)
- tanečník* m Tänzer
 ...On ten řad vede...tanečník přední (MČ 118,14)
- tanchouz* m Tanzhaus
 ...býtl...myslí...někde na tanchouzu (PP 333,4)
- tenor* m Tenor[stimme]
 ...Tenor nech má noty své majusculas (AN 224,6)

tenorový, -á, -é adj. Tenor-

...krátkost hlasu bude se dorozumívati z tenorových not (AN 224, 8)

ton m Ton

...[písni] se neužívá...pro melodii a tonů...nepovědomost (AN 215, 22)

trochaeus m Trochäus

...trochaeus naproti tomu dlouhou a krátkou [nohu má] (OPČ 517,35)

trochaický, -á, -é adj. trochäisch

...Trochaicští veršové...jsou v oné písni (OPČ 518,13)

trop[us] m Tropus, Trope

...co sic od tropů a figur slyší, to imitovati (I 500,13)

trouba f 1. Trompete, Posaune, Tüthorn 2. Rohr, Röhre 3. Rüssel

...uslyším trouby zvuk (LS 240,2)

troubení n Trompeten, Blasen, Hörnerblasen

...začne se troubení (LS 242,1)

troubiti blasen, trompeten, posaunen

...kněží troubili v trouby (DP 60,25)

truba f 1. Rohr, Röhre 2. Trompete, Horn

...procesí s trubami...[držána byla] (HOP 221,13)

trubač m Trompeter, Hornist, Herold

...hlas...pištců a trubačů...[slyšán] (HOP 228,34)

trůjsyllabní, -í, -í adj. dreisilbig

...netrpí se rytmu leč trůj- aneb dvůjsyllabního (DP 64,17)

třeskot m Krachen, Krach, Schmettern

...třeskot bubnů (LS 264,15)

udeřiti 1. schlagen 2. einschlagen auf j-n 3. schlagen [Uhr], anschlagen 4. zu Boden strecken, werfen

...večer...se na zvon udeřilo (PP 163,4)

ucho n 1. Ohr 2. ucha propůjčiti j-m aufmerksam zuhören 3. ucha nastavití horchen, aufmerksam sein 4. Henkel 5. jehelní - Ohr, Nadelöhr

...v uších znělo (T II 176,13)

umění n 1. vědomost, poučení Wissen, Belehrung, Wissenschaft; Kunst, Erkenntnis, geistige Fertigkeit, Können, Kunstfertigkeit, Kenntnis 2. literární wissenschaftliche Kenntnisse 3. svobodná- die freien Künste 4. marné- Zauberei 5. -jazyka Sprachkenntnis, -kunst

...lidí umění učí (T 106,8)

varhany f/m Pl. tant. Orgel

...I vynalezeny jsou...píšťaly, kejdy, varhany (D 166,2)

verš m Vers

...z toho žalmu...někteří veršové zpívání (SKD II 86,37)

veršiček m Verschen, Versikel

...S připojením na každý veršík vysvětlení (M 5,22)

vocální, -í, -í adj. Vokal-

...a na kouštěk...vocální muziky (D 138, 6)

vrzati 1. knarren, schnarren, knirschen 2. schwatzen, [schlecht] singen, krächzen

...skřípalo to a vrzalo (LS 235,21)

vrzavý, -á, -é adj. kratzend, knarrend, schnarrend, stümpelnd, falsch
 ...carmina...však jsou...nehladká, vrzavá (OPČ 520,17)

vytrubování n Blasen, Hörnertusch

...v noci, před vytrubováním (DP 262,18)

vznítí erklingen, ertönen, klingen, lauten, aufspielen

...neseděl pak tu zasmušile, než muzika všelijaká musila vznítí
 (LS 273,29)

zalehlý, -á, -é adj. verstopft

...Zalehlé to uší, jímž...husle...znějí (D 378,16)

zaspívati zaspivati singen

...Zaspívám Pánu svému (DP 107,5)

zatroubení n Trompetenschall, -stoß, Stoß in die Trompete

...anděl sedmý v svém zatroubení (DP 145,19)

zatroubití trompeten

...muž...zatroubit na troubu zkřikl (M 199,28)

zavznění n Erklingen, Erschallen, Ertönen

...zavznění a hlasové zavolání (DS 97,10)

zavznítí erklingen, erschallen, -tönen

...trouby zvuk zavzní (LS 245,22)

zazpívati [1. singen 2. krähen

...nábožně zazpívejme (DP 323,6)

...když kohout zazpíval (PP 293,17)]

znění n: – uší Ohrensausen

...aniž časté uší znění dobré znamená (DJO 23,24)

znítí klingen, schallen

...Pišťala sladce zní (KMN 21,29)

zpěv m Gesang, Singen; kohoutí – Krähen des Hahnes

...Sirenes...libé zpěvy vydávají (R 188,9)

zpěvací, -í, -í adj. Gesang-, Sing-

...skladatel zpěvacích našich žalmů (O 316,9)

zpěvák m Sänger

...způsobil sobě zpěváky a zpěvakyně (M 351,35)

zpívání n 1. Singen 2. Gackern

...zpívání těch písniček...zapověděl (HOP 63,23)

...mladých kuřenců zpívání (ON 274,19)

zpívarý, -á, -é adj. gesungen

...slovo Boží...zpívané (DP 51,16)

zpívati singen

...Čí chléb jím, toho píseň zpívám (MČ 101,30)

zpívavý, -á, -é adj. zpěvavý Sing-

...Zpívaví jsou...slavík, stehlík, pěnkava (DJO 13,6)

zvolání n Exklamation

...figurae sententiae...: 1. Exclamatio, zvolání (SKD I 86,31)

zvon m Glocke

...smutným zvukem zvonů (KP 65,22)

zvonček n Glöckchen ...Přívázati zvonček (MČ 138,1)

zvonec m [kleine] Glocke, Viehglocke, -schelle

- ...zvonění...se...na oddaný k tomu zvonec děje (L 49,18)
zvoneček m 1. Glöcklein, Glöckchen 2. Glockenblume
 ...Plášť dlouhý...a na podolku jeho...zvonečky zlaté (SKD II 131, 36)
zvonění n Läuten
 ...K večeru dá se zvoněním návěstí (ŘJ 60,5)
zvoník m Glöckner, Glockenläuter
 ...řemeslník, neb písař, neb zvoník (D 431,6)
zvoniti läuten
 ...Chudá fara, sami mniši zvoní (MČ 105,32)
zvučení n Schall[en], Tönen
 ...po světě, s trub zvučením...půjde pověst (Ž 46,4)
zvučeti klingen, tönen, schallen, gellen
 ...aby se to...břínkalo a zvučelo (DP 53,27)
zvučně adv. laut, stark, klangvoll
 ...zpívejte zvučně! (DP 62,33)
zvučný, -á, -é adj. schallend, klingend
 ...chvalte jej na cimbály zvučné (M 337,13)
zvuk/zvúk m Klang, Ton, Schall, Hall, Tönen, Brausen
 ...smutným zvúkem zvonů (KP 65,22)
žalm m Psalm
 ...rozličnými verši žalmy své skládaje (OPČ 516,8)
žalмовý, -á, -é adj. des Psalms
 ...slovy žalmovými se potěšoval (HOP 150,6)

ZKRATKY NÁZVŮ KOMENSKÉHO SPISŮ, Z NICHŽ BYLO SLOVO EXERPCI ZÍSKÁNO

- AN** – Annotata haec sub autumnum anni 1633. J. A. Komenského myšlenky o novém vydání českého kanclionálu. Podává Ad. Patera (In: Časopis musea království českého 65, 1891, 214-224).
- D** – Didaktika, to jest umění umělého vyučování. Kterak by totiž člověk, dřív než na těle vzroste a stav svůj začne, všemu tomu, což ku potřebě a ozdobám přítomného i budoucího života přináleží, šťastně, snadně, plně vyučen a tak potěšené k životu obojímu nastrojen býti mohl. Což se vše mocně, základy z samého přirození vzatými prokazuje, ustavičné příklady jiných řemeslných umění vysvětluje, dokonale na léta, měsíce, dny a hodiny rozměřuje, a ke všemu tomu, aby k cíli přivedeno bylo, i probuzení činí i radu dává. K vydání upravil J. V. Novák (In: VSJAK 4. 1913 1-455).
- DJO** – Dvěře jazyků odevřené. To jest krátký a snadný způsob kteréhokoli jazyka spolu i s začátky všech umění svobodných pochopení: v kterémž pod stem titulu v tisíci průpovědech, všechna slova celého jazyka obsažena jsou. Nejprv v jazyku latinském a nyní v českém zhotovené od J. A. C. Léta 1633 XVI+ 96 s.
- DP** – Duchovní písně. K vydání připravil Antonín Škarka. Praha: Vyšehrad 1952, 521 s.

- DS** – *Theatrum universitatis rerum*. To jest divadlo světa a všechněch všudy předivných věcí jeho, kteréž na nebi, na zemi, pod zemí, u vodách, v povětří a kdekoli v světě jsou a neb se dějí a dítí budou od počátku světa až do skonání jeho, a až na věky věkův. K vydání upravil Josef Reber a J. V. Novák (in: VSJAK 1. 1914. 49-120).
- H** – *Haggaeus redivivus*, to jest křesťanských vrchností, kněží Páně a všeho pobožného lidu, z antikristského babylonského zajetí a rozptýleným navrátilých, k živé a vroucí pokání svatým horlivostí a k horlivému vzdělání a znovu spořádání domu božího (jenž jest církev) horlivé a vroucí jménem božím napomenutí. K vydání upravil Josef Th. Müller, za českou formu zodpověden J. V. Novák (in: VSJAK 17, 1912, 157-260).
- HOP** – *Historia o protiventství církve české, hned od počátku jejího na víru křesťanskou obrácení, v létu Páně 894, až do léta 1632, za panování Ferdinanda druhého. 1655 – Historie o těžkých protiventství církve české. Praha 1952 – Blahoslav, 253 s.*
- I** – *Informatorium školy mateřské, to jest pořádná a zřetelná zpráva, kterak rodičové pobožní i sami i skrze chůvy, pěstouny a jiné pomocníky své, nejdražší svůj klénot, dítky své milé, v prvním jejich a počátečním věku rozumně a počestně, k slávě Boha, sobě ku potěšení, dítkám pak svým na spasení věsti a cvičiti mají. K vydání upravil J. V. Novák (in: VSJAK 4, 1913, 456-617).*
- KMN** – *Dionysia Katóna Mravná naučení. Z latiny časoměrně přeložil Jan Amos Komenský (Ediert von J. V. Rozum in: Staročeská biblioteka, díl první. Praha: Tisk a sklad Bedřicha Rohlička 1853, 31 S. [nach der Amsterdamer Ausgabe aus dem Jahre 1662]).*
- KP** – *Kázání pohřební nad ctihodným mužem knězem Pavlem Fabriciem, někdy konsistoře pražské pod obojí assessorem, v exillium pak G. B. seniozem a církve české lešenské správce. Leszno 1649 (Ediert von Ant. Škarka. Nový komeniologický nález. In: Věstník KCSN Praha 1938, č. 4, 58-72).*
- L** – *Pana Jana Lasitského šlachtilce polského Historie o původu a činech Bratří českých kniha osmá, jenž jest O obyčejích a řádích, kterýchž mezi sebou užívají. Pro potřebu přítomných časů tak obzvláště vydaná. 1649 (Ediert von L. B. Kašpar: Obraz Jednoty Českobratrské čili Jana Lasitského historie o původu a činech Bratří Českých kniha osmá, jenž jest o obyčejích a řádech, kterýchž mezi sebou užívají, pro potřebu církve Boží obzvláště vydaná v Lešně Polském od Jana Amosa Komenského. Léta Páně 1649. V Praze: Tiskem dr. Edv. Grégra. Nákladem spolku Komenského v Praze 1869 VIII+ 307 s.).*
- LS** – *Labyrint světa a lusthauz srdce, to jest světlé vymalování, kterak v tom světě a věcech jeho všechněch nic není než matení a motání, kolotání a lopotování, mámení a šalba, bída a tesknost, a naposledy omrzení všeho a zoufání; ale kdož doima v srdci svém sedě, s jediným Pánem Bohem se uzavírá, ten sám k pravému a plnému myslí uspokojení a radosti, že přichází. Léta Kristova 1631 (Ediert von J. V. Novák in: VSJAK 15, 1910, 181-328).*
- M** – *Manualník aneb jádro celé bibli svaté. Summu všeho, co Bůh lidem I. k věření vyjevil, II. k činění poručil, III. k očekávání zaslíbil, plně a jasně obsahující. Místo nové svíce sedícím ještě v temnostech zpuštění svého církve české ostatkům podané. Léta 1658 (Ediert von Jindřich Hrozný in: VSJAK 18 (7), 1926, 812 s.).*
- MČ** – *Moudrost starých Čechů za zrcadlo vystavená potomkům (Ediert von František*

- Svejkovský). Praha: Státní nakladatelství krásné literatury, hudby a umění 1954, 204 s.
- NK** – Navrzení krátké o obnovení škol v království českém (In: Vybrané spisy Jana Amose Komenského, Band 1, Praha 1958, 29-39).
- O** – Na spis proti Jednotě bratrské od M. Samuele Martina etc. sepsaný a na vyvrácení k řádu jejímu v pobožných lidech důvěrnosti v třicítce pěti přičinách (jakž je nazývá) vůbec vydaný potřebně, mírně, křesťanské starších kněží též Jednoty bratrské, na ten čas v Lešně polském v exdlum zůstávajících Ohlášení. Léta 1635. K vydání upravil Josef Th. Müller, za českou formu zodpověden J. V. Novák (In: VSJAK 17, 1912, 279-448).
- ON** – Otázky některé o Jednotě bratří českých. K vydání upravil Josef Th. Müller, za českou formu zodpověden J. V. Novák (In: VSJAK 17, 1912, 261-277).
- OPČ** – Antonín Škarka: Komenského rozprava „O poezi české“ z leningradského sborníku (In: Slezský sborník 53, 1955, 479-527).
- P** – Přemýšlování o dokonalosti křesťanské, kterouž Bůh vyvoleným svým v slovu svém ukazuje, Duchem svým vnitř vnuká a jí v nich, k nevypravitedlnému jejich potěšení, rozličnými odpornými věcmi rozněcuje a k plnosti přivodí (Ediert von J. V. Novák In: VSJAK 15, 1910, 27-68).
- PP** – Praxis pietatis, to jest O cvičení se v pobožnosti pravé. Knižka milostná, kterak by křesťanský člověk v pravé a spasitelné známosti jak Boha tak i sebe samého plně prospívat i život svůj v bázni Boží dobře strávit i naposledy jej po dokonání blahoslaveně zavřítí mohl, vyučující. Díl první i druhý s přídavky a předmluvou Jana Bohumila Elsnera. Vyd. 11. V Praze: Nákladem Spolku Komenského 1877 VII+ 472 s.
- R** – Retuňk proti Antikristu a svodum jeho, kteříž v zarmoucených těchto časích mnohých k zahynutí nešťastně se rozmáhají, a nejedných od víry odstupování se děje, těm, kdož by duše své retovati a před zahynutím vystráhnouti dání chtěli, podaný od jednoho z milovníků Ježíše Krista. Sepsaný leta Páně 1617 (Opera omnia 2, 1971, 9-287).
- ŘJ** – Řád církevní Jednoty bratří českých, podlé učení Kristova a příkladu prvotní církve ku pobožnému ostříhání hned v původu vyzdvížený, nyní pak z přičin hodných vůbec vydaný. V Lešně polském léta 1632. K vydání upravil Josef Th. Müller, za českou formu zodpověden J. V. Novák (In: VSJAK 17, 1912, 1-155).
- SKD I** – Sebrání díla kazatelská. I. Umění kazatelské. V praze: Nákladem Spolku Komenského 1893, 107 s. (hrsg. von L. B. Kašpar).
- SKD II** – Sebraná díla kazatelská. II. Kázání. V Praze: Nákladem Spolku Komenského 1893, 399 s. (hrsg. von L. B. Kašpar).
- T** – Truchlivý, to jest smutné a tesklivé člověka křesťana nad žalostnými vlasti a církve bídami nařikání; v kterémž se jemu nejprve rozum, potom víra ozývají, potěšovati jeho ale nadarmo usilující. Zatím tedy Kristus vystoupě zůřivě jej z netrpělivosti obvíňuje, místné strašlivých svých ran příčin ukazuje, bolestí jemu ulehčuje a časné i věčné vysvobození zaslubuje, i jak by se k obojímu hotoviti měl, poučuje. Léta 1622. K vydání upravil J. V. Novák (In: VSJAK 15, 1910, 93-139).
- T II** – Truchlivého druhý díl, to jest rány obnovující a jltřící se v člověku teskností v čas dlouhotrvajících Božích metel a těžkostí, kdež tělo déle již bíd snášeti se zpěčuje, a tesklení ačkoli, rozum osvícený všelijak zapuditi se snažuje, nemůž však, jako ani víra; až Kristus opět se ozva, dokonalou teprv k pozbytí hrůz a nabytí dobrě

mysli cestu ukazuje. Sepsaný s začátkem Nového léta 1624. K vydání upravil J. V. Novák (in: VSJAK 15, 1910, 141-180).

- V- O vycházení a zapadání přednějších hvězd oblohy osmé; tak aby se i bez globu, kdykoli v roce která zvláštější hvězda se spatří, co a jaká jest a jak slove, spatřiti mohlo (In: Opera omnia 1, 1969, 201-218, hřeg. von Fr. Link und Ant. Skarka).
- VS- Renuntiatio mundi, to jest výhost světu. Kterýmž jeden z utrápených, skrze práčata světa prohnanych, kolotáním rozličným zmatených, a však do centrum milosrdenství Božího již zase uvedených a Bohu na všecku jeho vůli cele oddaných, nehodných Ježíše Krista služebníků, ode všech nepobožných, zemstvím čenichajících a v tělesných žádostech pohřížených světa symů zjevně se odděluje (Ediert von J. V. Novák in: VSJAK 15, 1910, 467-475).
- Ž- Žalmy mětrem poétským složené. Zalm I-LXIV. [s.l.s.a.] [Ediert von Josef Jireček: Casoměrné překlady Žalmův br. Jana Amose Komenského, pak br. Jana Blahoslava, kn. Matouše Philonoma Benešovského a M. Vavřince Nudožerského. Spolu s historickou zprávou o prosodii časoměrné). Ve Vídni: Tiskem a nákladem Leop. Grundova 1861, 1-58.

TSCHECHISCHE MUSIKTERMINOLOGIE IN J. A. KOMENSKÝS WERK

Die Autoren, auf Grund einer ausführlichen Exzerption aus dem Wörterbuch zu den tschechischen Schriften des J. A. Komenský-Comenius (Hubert Rösel und Kollektiv), versuchen festzustellen, wie die einzelnen tschechischen Musiktermini bei Comenius funktionieren.

Diese tschechischen Termini der musikalischen Sphäre sind mit den deutschen Äquivalenten begleitet, um die Orientierung in der Problematik zu verbessern.

Nach dieser Sonde in die Problematik der tschechischen Musikterminologie bei Comenius soll eine weitere folgen, mit dem Ziel, die Situation der lateinischen Musikterminologie Comenius' zu zeigen. Zur Zeit ist jedoch klar, daß Comenius im Bereich der lateinischen Musikterminologie vielmehr „offener“ als in der Sphäre der tschechischen Musikterminologie sein mußte – evident mit der Rücksicht auf den Zustand der internationalen Terminologie. (Siehe *Orbis sensualium pictus*.) Seine tschechische Musikterminologie ist zum Unterschied von den damaligen zeitgenössischen tschechischen katholischen Hymnographen und Komponisten (z. B. Adam Mlchna von Otradovice) streng konfessionell geprägt und reflektiert keine Einflüsse der neuerlich in Böhmen und Mähren stark durchgesetzten Musikterminologie (Allegro, Adagio, Lermo, Passamezza usw.).

In den Thesen zur Musikterminologie von Comenius stellen beide Autoren fest:

1. Markant und evident ist die große Anzahl der onomatopoetischen Wörter für allgemeine akustische und musikalische Prozesse (mehr als 180 Belege).
2. Überwiegende Termini der vokalen Sphäre und die Dominanz des Gesanges im Vergleich zur instrumentalen Musik führen vielmehr zur kalvinischen als lutherischen Konzeption der Musik.
3. Instrumentale Musik als die Verkörperung aller negativen Tendenzen – das Problem

„Sacra et Profana“ versteht Comenius eindeutig, die Überzahl von Termini der instrumentalen Musik figuriert im Zusammenhang mit seiner Kritik und Abneigung der Welt.

4. Comenius, zum Unterschied von seinen tschechischen katholischen Zeitgenossen, negierte also die kommende italienische Musikterminologie und die damit zusammenhängende festliche Kultur im Sinne des Calvinismus, nachahmend seinen Mäzen Karl Älteren von Zierotin.

5. Die bestimmende Quelle der Musikterminologie Comenius' ist immer die Bibel. Gegen das Diktat dieser Sphäre wirkt stark das Regionale, das Rustikale aus seiner Jugendzeit und auch das Onomatopoetische.

